

KULTURÁLIS ÉS IDEOLÓGIAI VITÁK: AZ IRODALMI UJSÁG
1953 – 1956

III. rész

VIII. Julius: Fordulatok

1956. június végén a hónapok óta tartó viták elérték az első tetőpontjukat. Ezek a nézeteltérések megjelennek a párt lapjában, a Szabad Népek a hátsóján is, ahol június 24-én szerkesztőségi cikkben „a szellem napvilága”-ként ünneplik a Petőfi-kör, a fiatal értelmiség vitáit. A viták legfőbb érdemei: a lelkes kiállítás a XX. kongresszus eszméi mellett, a dogmatizmustól való éles elhatárolódás, a demokratizmus akarása, és az az országos felelősség, amely a ma már jelentős részben munkás-paraszt értelmiségre jellemző. A cikk visszautasítja a kört ért rágalmatokat, kiemeli, hogy az értelmiséget ért súlyos sérelmek ellenére is képviselői marxista módon, alkotóan vitáznak. Végezetül pedig felszólítja a párt és állami vezetést, hogy látogassák a rendezvényeket, mert az ideológiai élet megtisztítása, az „egyéni önkritika” műlhatatlanul szükséges folyamatában éppen önekik kellene előljárniuk.

A június 27-i Petőfi-köri sajtóvitán 6-8000 ember részvételével történt meg az eddig sem elszigetelten küzdő csoportok eszméi találkozása. (A vitát az ISZ párttitkára, Máté György, Losonczy Géza és Horváth Márton, a Szabad Nép szerkesztő bizottságának feje vezették.) A vitán Déry Tibor, Losonczy Géza és Tardos Tibor felszólalásai lényegében az eddigi viták összefoglalását jelentették. Déry többek között a következőket mondta:

„Meg kell keresni szocialista rendszerünkben azokat a hibákat, amelyeknek következményeképpen nemcsak a vezetés él rosszul hatalmával, hanem mi magunk sem tudunk egymással banni azzal az emberiséggel, amelyet egymástól megérdemlünk. Szerkezetbeli hibákról van itt szó, amelyek szükségtelenül megnyírják az ember jogait.”¹⁶²

Majd arra a kérdésre, mi az oka bajainknak:

„Három feleletet kapunk ezekre a kérdésekre hivatalos helyről. Az egyik a személyi kultuszról szól, a másik a dogmatizmusról, a harmadik a szabadság hiánya. Azt hiszem, bajaink kútforrása a szabadság hiánya. Hogy félreértés ne essék, szabadság alatt én az egyénnek a szocialista társadalom kötelezései által korlátozott szabadságát értem.”⁶³

Szerkezetbeli hibának tekintette Déry a párt-demokrácia a párton belül szabad véleménycseré lehetetlenségét. Tardos felszólalásában elhatárolta magát a jelen pártvezetéstől („a párt mi vagyunk, a mi egyre

növekvő csoportunk”), Losonczy zárszavában pedig a megoldás útját Nagy Imre politikai visszatérésében jelezte meg.¹⁶⁴

A június 30-i IU adott hírt az Irászövetség június 22-i kibővített vezetőségi üléséről, amely irodalmunk időszzerű kérdéseiről tárgyalt. A csaknem kéttucatnyi felszólalás rövid ismertetéséből kiderül, hogy a jelenlevők (főleg a korábbi viták résztvevői) irodalommal – egy-két kivétellel nem, vagy alig foglalkoztak, jónéhány felszólalás pedig kifejezetten politikai, országos kérdések megoldását sürgette. Sőt, volt, aki a mostani viták „erős leszűkülését irodalmi téren” tette szóvá (Boldizsár Iván).

Mik voltak a főbb pontok, amelyeket szóvá tettek? Elsőrendű volt a viták, a gondolkodás szabadsága, a még bénító visszahúzó „tényezők” e téren (Horváth Márton, Veres Péter, Zelk Zoltán, Mesterházi Lajos). A résztvevők közül sokan leszögezték: a személyi kultusz, a dogmatizmus számos területen él tovább (Erdei Sándor, Hágy Gyula, Benjámin László, Pándi, Kuczka), többek szerint az 1953 júniusi politikai irányvonalra is a dogmatizmus többé-kevésbé egyértelmű érvényesülése jellemző (Hágy, Erdei, Mészáros István). A radikalizálódásra jellemző, hogy Benjámin László nyíltan kimondta: a XX. kongresszus ne szüntesse meg az „aggodalmat”, és hogy az írók értékelése nem a politika dolga. Többen (Devecseri, Pándi) bírálták a Szabad Népet, és rámutattak a párton belüli irányzatharcokra. **Eörsi István** és Kuczka Péter más-más oldalról közelítve egyaránt követelték, hogy a vitákban győzedelmeskedők (ill. az írók) hatalommal a kezükben állhassanak a fejlődés élére. Nem maradt el a vezetők (Sólyom László), illetve a sztálinista ideológia (Mészáros I., Krassó M., Márkus I.) gyökeres, személyi konzekvenciák levonásával együttjáró (Devecseri G.) bírálatának követelése sem.

Irodalommal legbővebben az ülésen vezetőségi tagként jelenlévő Darvas József foglalkozott, aki azonban mégis személyes és állami tekintélyével szentesítette az irodalmi irányelvek (pl. a Lukács-vita) revízióját, és önkritikusan szólt az irodalommal szemben támasztott helytelen állami és pártkövetelményekről. Félreérthetetlenül kijelentette, hogy személyes (tehát a miniszteri) tevékenységét ezeknek szellemében folytatja majd a továbbiakban. Mindez kétségtelenül helytálló volt, a vita egészét tekintve (amelynek is-

merítése egyébként az IU első oldalán, a vezércikk helyén jelent meg), azonban lehetetlen nem észrevenni: az események túlléptek ezen a szinten, az írók csoportját már nem elégítette ki az „irodalmi vita” számukra kedvező lezárása.

Az ISZ elnöksége egyébként június 27-én újabb ülést tartott, amely állást foglalt két új folyóirat, az Életképek (Kuczka P.) és a SZOT égisze alatt működő munkástémájú irodalmi lap (Rajcsányi kezdeményezése) beindítása mellett, és 1956. július 15-re tűzte ki az Írószövetség esedékes tisztújító közgyűlését. A 22-i ülés jelezte hangulatban, nem kétséges, hogy a közgyűlés a szélesedő vita nyilvánosságának kiterjesztését, és nem utolsósorban a „személyi konzekvenciák” levonását tűzte ki célul.

Az élelőseő légkör a június 30-i Irodalmi Újság más írásaiból is világosan érezhető. A már régebben terítéken levő új folyóiratokkal kapcsolatban napvilágot látott írásokban (Sarkadi Imre, Nemes György) immár szó szerint a sajtószabadság követelése jelenik meg, össtűzt alá kerül a párt mezőgazdasági politikája. Sarkadi már nem a tsz-szervezés hibáiról, hanem a mezőgazdaság, a magyar föld romlásáról is beszél, amelynek tényeit az Életképek országismereti rovatában kellene tüzetes szociográfiai feltárással elemezni. Hasonlóképpen a Rajcsányi Károly által felvetett „munkáslap” munkatársaként kínálózó tisztizeny író is vezető szerepet kíván játszani egy országos kérdés – itt a munkásosztály „tájékoztatása” és kulturális színvonalának emelése – megoldásában. Két „munkáslevél” jelzi még, hogy az IU szerkesztői határozottan törekszenek az értelmiségre korlátozódo mozgalom társadalmi bázisának kitágítására. Eisner Ervin és Kiss Béla cikke az előző számban megjelent Horn Emil-féle elemzés kiegészítései, annál némiképpen szenvedélyesebb hangon. Végül Zelk Zoltán „Felszólalása” erőlyesen visszautasítja Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének ceglődi beszédeben elhangzott bírálatát azokról az írókról, „akik szinte a csalhatatlanság magasságából ítélik az életünk és fejlődésünk dolgai felett”. Jóllehet, Dobi nem tagadta meg az íróktól az elismerést sem, Zelk félreérthetetlenül viszszafordítja a bírálat élet azokra, akik „az írók hiszékenységéből, lelkesedéséből fakadó tévedéseijert – illetve legyünk csak kemény magunkhoz, büneijert felelősek.” Itt már szó sincs olyasféle megszenvedett, kétségekkel vívódo önmarcangolásról, lelkiismeretvizsgálatról, mint amilyen Örkény Istváné volt pl. 1953-ban (Írás közben), de amely felelősséget még Háy Gyula cikkeiben is olvashattunk 1955-ben és 56 tavaszán is. Miközben az írók „elmerülnek” (a munkaképtelenség – Zelk szavaival) „önmaguk bírálatában”, addig az igazi felelősök (vagyis a párt és állami, kulturális stb. vezetők) nem najlandók levonni a tanulságokat.

Ugy tűnik, hogy a június végi számok hangneme eléggé világosan jelez egyfajta hangulatváltást, amely a bírálatból a támadás irányába mutat. A viták országos visszhangja az IU példányszáma fél év alatt 18 ezerrel 40 ezerre emelkedett), a különböző társadalmi rétegekből érkező világos jelek, amelyek akár a párttagság, akár egyszerűen a munkásosztály (sztrájkok stb.) vagy különösen az értelmiség köreiből érkeztek, és a határozott változtatás szándéka tükröződött bennük, az eddig is (vélt vagy valódi) vezérszerepet játszó írócsoportot is radikálisabb hangvételre készítették. Im már kevesebb szó esett a XX. kongresszusról, úgy tűnt, erre a „külső támaszra” nem szorultak rá többé.

Mindezek a válságjelek, tehát a hovatovább demokratikus tömegmozgalommal¹⁶⁵ való, nyíltan politikai demonstrációk arra készítették az irányítókat, hogy – a maguk módján – ellenlépéseket tegyenek. A Rákosi-csoportnak még egy ilyen megtételéhez volt ereje. A KV június 30-i határozatában – jellemzően felemás módon – „üdvözölte a demokráciát, de eléltelte a demagógiát”,¹⁶⁶ és a Belügyminisztérium beállította a Petőfi-kör működését. Az írócsoportot érintő adminisztratív intézkedések, tehát Déry és Tardos kizárása a pártból, ennél enyhébbek voltak ugyan, az IU azonban érzékenyen reagált erre az újabb drasztikus beavatkozásra. (Ehhez járult még Enczi Endre eltávolítása a szerkesztőségéből).

A július 7-i vezércikk (aláírás nélkül jelent meg, és stílusa annyira elüt a közelmúlt, illetve annyira hasonlít a kissé már távolabbi múlt vezércikkeinek stílusára, hogy lehetetlen nem Illés Bélára gondolni), „A Központi Vezetőség határozata után” címet viselte. Mindenekelőtt körvonalazza a lap széleskörűvé vált hatását – míg korábban szinte kizárólag értelmiségi olvasótábornak készült. A demokratizmus öröndetes megnyilvánulásai közé azonban demagóg vélemények, megnyilatkozások is bekerültek, és ez már az országos vitákra is érvényes. Az Irodalmi Újságban ennek jellegzetes megnyilvánulása volt a „munkásosztályal” foglalkozó cikke sorozata, amelyek egyikét, folytatja az írás, egy munkásküldöttség is megbírálta. Végezetül pedig éles kirohanás ítéli el azokat, akik különböző ellenséges szándékú és célzatú reményeket fűznek az egészséges vitákhoz.

Bár a vezércikk hangneme és témája éles cezúrárt jelez az akár hetekkel azelőtti írókóheő képezt, az „irodalom és mai életünk” vitarovat további vikkei nincsenek teljes szinkronban vele. Közlik ugyan a Kiss Béla „munkáslelekre” válaszul küldött ellenlevelet (amely a Szabad Nép régi „olvasóleveleinek” hangján utasítja el még a feltehetően igaz állításokat is), és az előző számok élessége sem tapasztalható. A bírálat átmenetileg irodalmi berkeke hűződik vissza, ilyen „a szocialista realizmusról” tartott vitáról szóló beszámoló, amely a „dogmatizmus és sematizmus ellen

irányul", és amelynek néhány felszólalását (Keszi Imre, Mészáros István) ismertetik.¹⁶⁷ Keszi Imre a már korábban az IU-ban kifejtett álláspontját ismételte meg az áramlatok, stílusirányzatok sokrétűségéről. Mészáros pedig későbbi nagy tanulmányához¹⁶⁸ hasonlóan a művészet nemzeti jellegéről szóló, a zsdanovi szocialista-realizmus, és Sztálin művészeti-irodalmi írásait bíráló nézeteiről szolt. Irodalmi belügyként jelentkezik az Életképek c. folyóirat tervéhez érkezett újabb hozzászólás (Somlyó György), amely azonban legelősebben támadja az irodalmi folyóiratok rendszerében megnyilvánuló bürokratikus centralizálást, a Csillag monopóliumát, amely így szükség-szerűen felvette a „hamis hivatalosságok szürke almanach-zsakettjét”. A Csillag elleni támadás nem az első és egyetlen az IU-ban, erre sor kerül már a korábbi években is, pl. 1954 őszén. Nem elsősorban az itt kö-zölt szépirodalmi művek okán, hiszen kitűnő költők és prózai munkák jelentek itt meg (Juhász F.: Téko-zló ország, Sánta F., Déry T. és még sok más mű, Né-meth L. Galilei c. drámája, Veres P.: Almskért, Karin-th F.: Ezer év c. műve, Márkus I. szociográfiái stb.), hanem inkább a lap publicisztikai, politikai és kritikai rovatának „óvatossága” miatt.

Ugyancsak az irodalom kérdéseire való visszatérés jegyében közlik Veres Péter „közbeszólását” (aki igaz, korábban sem hagyta el nyíltan az irodalom vize-it). Az irodalom elé állított hibás követelmények (il-lusztrálás, forradalmi romantika, eleve megadott szempontok) sürgetik a felülvizsgálatot, és az új iro-dalmi platform kiadását. Ezen irányelvek a szabadság és a bizalom légkörében szülessenek meg – sürgeti az ISZ elnöke – némiképp enyhébb ez a korábbi hetek „teljes szabadságot”, „megvesztegethetetlen igaz-mondást” követelő jelszavaitól.

Július 7-én tűnik fel az IU hasábjain Pálóczi-Hor-váth György, a korábban politikai okokból igaztalanul bebörtönzött ismert publicista neve. Pálóczi ettől kezdve egyre fokozódó szerepet játszik az IU-ban – mint vezércikkíró, és szenvedélyes, olykor gunyos hangú, avagy lírai eszmevuttatások írója. Ezek az aktuális helyzethez igazodva egy-egy időszerű, az ér-deklődés középpontjában álló politikai kérdést fejte-ttek ki (törvénytelenségek, pártapparátus stb.) valószí-nűleg számos nyílt, bíráló cikknél hatásosabban, a szenvedélyeket mélyebben felkavaróan.

Az előbb jelzett kettősség a hangütésben mara-dékitalanul jellemző az IU következő, július 14-i szá-mára is. Földéak János vezércikke („Még nagyobb fele-lősséggel”) jóllehet pozitívan értékeli, sőt valóságos dicshimuszokat zeng az „eddigi vitákról”, amelyet legfeljebb az „elfogultsággal” vádolhatunk némelykor, de a 30-i KV határozatnak megfelelően nyomateko-san figyelmeztet a reakció spekulációira. A pártveze-tés korábbi taktikájának megfelelően felhívja az írókat: további viták és tettek (!) helyett most leginkább

az új művekre lenne szükség. A többi cikk hangneme már korántsem ilyen óvatos. Sipos Gyula például éle-sen visszautasítja a Tolnai Napló útszéli hangú vádas-kodását a Petőfi-körben felszólalt írók ellen. Háy Gyula satirikus hangú cikkébe utasítja el az iro-dalom mindenfajta adminisztratív irányítását. Molnár Zoltán pedig a Rákosi-félejelzte pártvezetés utolsó nagyobbaszabású kezdeményezését, a közigazgatási re-formot veszi pergőtűz alá. Ugy tűnik, az irodalomba való (kényszerű) visszavonulás ideje véget ért. Molnár írása nem is annyira a közigazgatási reformról, mint inkább a centralizált bürokrácia hibáiról szól, a köz-i-gazgatás közvetlen demokratikus ellenőrzés alá helye-zését sürgeti. Akár a választott népi ellenőrző szervek-ről, akár a tanács szigorú alárendeltségében működő apparátus követeléséről van szó, ezek lényegében hely-es és demokratikus törekvések voltak. A téma jelez-te, hogy a „kényszerű” az országos szereplés színpadán csupán időleges.

1956. július 18-án összeült az MDP Központi Ve-zetősege, és négynapos ülését után széleskörű, nagy jelentőségű határozatokat hozott mind a politikai irányvonal, mind pedig személyi vonatkozásban. Az igazi és legszencenziósabb fordulat azonban már a júli-us 19-i Szabad Népban benne volt: Rákosi Mátyás le-mondásáról van szó. Ha a határozatokat teljes terje-delműkben még nem ismerték tehát, de bizonyosra vehető, hogy az ülés jelentősége teljesen világossá vált az írók körei előtt. Ezt szemléletesen mutatja a 21-i szám szerkesztőségi vezércikke („Mindnyájunk ügyé-ért”, valószínű szerzője Pálóczi-Horváth György), amely megkísérelte a legfontosabb változás után és a további változások előestéjén összefoglalni az írók és a pártvezetés viszonyát az új helyzetben.

„A pártvezetés és az irodalmi élet között hosszú idő óta ellentétek vannak” – kezdődik a cikk; ezek nyilvánvalóan kihattottak az ország hangulatára. Az „i-rók”, az „irodalmi élet” itt tehát egy ország hangula-tát befolyásoló, aktív politikai tényezőként szerepel. Ez a beállítás – eltekintve ennek minősítésétől, helyes, vagy helytelen voltától – az adott időben többé-ke-vésbé valóságosnak tekinthető. Az írók – a cikk sze-rint – a közelet aktív harcosaiavá lettek, és ez elvonta őket az alkotó munkától. Sőt, úgy tűnik, hogy éppen-séggel csak a „magyar írók legtöbbször ... fűtötték és fűtik” azok a „nagy kérdések” ..., melyeknek teljes és egyértelmű lezárása nélkül lehetetlenség népünk és pártunk történelmében új, tiszta lapot nyitni.” Ezek a kérdések – általánosságban – a törvényesség, a párté-let, közelet és (utoljára) az irodalmi élet demokratizá-lása. Ez a „harc” a XX. kongresszusból eredt, annak eszméiből táplálkozott, tehát nem denunciatív, azaz, erkölcsi értékeiből semmit sem vonhatnak le az „ellenséges” próbálkozások. Ez az írók válasza a júni-us 30-i KV-határozatra. Az eddigiekben tehát az írók világosan megfogalmazzák a párt még teljesen nem

ismert új politikájával szembeni „előzetes” követeléseiket. Nyílt deklarációként is értelmezhetjük ezt: bármi is legyen a változtatás iránya, nélkülünk nem lehet politizálni! Egyelőre azonban szó sincs szakításról. Sőt, a cikk felytatása leszögezi, hogy a KV-ülés ső napja után úgy tünik, hogy a párt végre élére áll a demokratizálás folyamatának. A párt ismétetlen felhívt a írók figyelmét arra, hogy helyes lenne műveikkel, illetve irodalommal foglalkozniuk. Ennek feltétele azonban – a vezércikk szerint – az Írószövetség és az írók ügyeinek rendezése (az 1955 decemberi határozat és az 1956 június 30-i határozat felülvizsgálása – bár ezeket nem említik meg), illetve a szocialista törvényesség és demokrácia kérdéseinek megvitatása és megoldása.

Ha itt egy pillanatra előugrunk, és szemügyre vesszük akár csak a következő heti IU cikkeit, akkor némi meglepetéssel láthatjuk, hogy a keményebb hangnak szinte nyoma sincs, ellenkezőleg, a legellenzékibbek is nevük feltüntetésével csatlakoznak a KV-határozathoz. Ez egyrészt azt jelenti, hogy még egy hete sem gondoltak ennyi változtatásra, talán csak kisebb engedményekre számítottak, amelyekkel szemben indokoltnak tűnt a nyílt kiállítás, a feltételek felsorolása. Nyilvánvalóan alábécsülték tehát a párt rugalmasságát, és önmegújító képességét. Másrészt a július 21-i vezércikk éles megfogalmazása a változtatásokat sürgető nyomás eszközeként is felfogható.

A 21-i IU-ban található még egy figyelemreméltó írás: Kolossa Tibornak az új népi kollégiumi mozgalmat sürgető írása. A Petőfi-köri NÉKOSZ találkozó után az irodalmi folyóiratok mind foglalkoztak a népi-kollégiumi mozgalom újjáélesztésével (a Csillagban Márkus István írt erről, a Társadalmi Szemlében Pataki Ferenc). Ezt táplálta egyrészt a számos ismert és jelentős értelmiségi pozícióba jutott volt népi kollégista szubjektív színezetű kötődésén és a mozgalom tagadhatatlan óriási értékein kívül az a „politikai bírálat”, amely a NÉKOSZ-t felszámolta, és amely kitűnően illeszkedett az 1949 és az utáni politika bírálatához. Ezen mit sem változtatott, hogy a volt kollégisták és vezetőik elsősorban a mozgalom emberformáló erejével, pedagógiai előnyeivel stb. érveltek mellette, és igen ritkán engedtek utat a kollégiumi mozgalom felszámolásával kapcsolatos személyes sérelmeiknek.¹⁶⁹

A július 28-i IU vezércikkét Veres Péter, az Írószövetség elnöke írja, mellette az első oldalon Háy Gyula írása olvasható. Mondanivalójuk alapvetően azonos: a KV júliusi határozata teremtette új helyzetben az íróknak is módosítani kell „politikájukon”, vagyis immár megvan a lehetősége a konstruktív együttműködésnek író és párt között. Az együttműködés azonban semmiképpen sem jelentheti – ezt mindketten érzékeltetik – az írói beleszólásnak, végső fokon az írók politikai szerepvállalásának feladatát.

Veres Péter mondanivalójának központjában az író profétái, szeizmográf szerepe nemzeti lelkiismeret funkciója van. „Elképzelhetetlenek tartom ... az egészséges nemzeti közéletet az írók beleszólásai nélkül.” Ezt elsősorban művekkel, irodalmi alkotásokkal kell megvalósítani, amikor a vezetés részéről biztosítandó türelem, bizalom és szabadság alapvetően fontos. A művek pedig elsősorban a nemzeti érzés, a nemzeti gondolat kifejezői legyenek – így az Írószövetség elnöke. Az utolsó hónapok fő ideológiai áramlata a demokratizmus, a dogmatizmus ellen való harc volt. Veres Péter ezekről szót sem ejt, viszont igen erőteljesen száll síkra a népben-nemzetben való írói gondolkodásért. „Meg kell értenie mindenkinek, hogy egy nép természetes önfenntartó életsoztone, egy nép természetes, mert történelmileg kialakult jogérezete és ízlésvilága nem narodnyikizmus és nem nacionalizmus, hanem társadalmi és politikai valóság. Ezt változtatni, jó irányban fejleszteni lehet, de elfojtani politikai ostobaság, mert reakciót szül, esetleg ellenforradalmi érzéssé változik át.” Lehetetlen nem elismerni e szavak igazságát, sőt talán – nem profétaságát, de józan előrelátását. Jelzi azt, hogy a mozgalom lehetséges irányvételai közül a több, majd a teljes szabadság, az irodalmi élet demokratizálása csupán az egyik, amelyik mellett a népi, nemritkán nacionalista vonal is szerepet kér. Hogy ez igazságokat és közös demagógiát, légyarákat egyaránt tartalmazhatott, arra éppen Veres Péter vezércikkének vége lehetne a példa: Ez a nemzetben gondolkodó írói alkotások kívánatos témájaként valóságos nemzeti problémát sorol fel (népességszám, születések csökkenése, öregek helyzete, bürokrácia, köztulajdonbani kártevések stb.), de mindezt egy visszavonulóban lévő népi-paraszti ősi, tiszta erkölcs talajáról (cinizmus és kozmopolitizmus a szórakoztató iparban, erkölcsi oldódás, „fiatal lányok szüzességének semmibevetele”, a magzatelhajtás sommás elítélése).

Háy cikkének címe („Ne folytassunk sérelmi politikát!”) szintén sokatmondó. Leszögezi, hogy a közvélekedéssel ellentétben a párthatározat nem az írók sikere, vagy nem kizárólag az. (Mottója: Nem a kakas szavára kezd virradni, de a kakas kiált, methogy virrad.) Végülis az irodalmárok „tántoríthatatlan” szándékai és a politika vargabetűi hoztak el a jelen helyzethez. Amelyben – ugyan sebek, melyeket orvosolni kell, maradtak bőven, mégsem e sebek mutogatása a fő feladat. A két legfontosabb megnyilatkozás jellemzően mutatja a korábbiakban fokozatosan ellenzékké szerveződő csoport magatartását az új helyzetben: helyeslés, csatlakozás, de nem fenntartások nélkül, bizonyos distancia megtartásával. Végeredményben a „művekkel szolgálni a demokratizálódást, a haladást” jelszavát általában elfogadták, de a feltételekre (teljes író szabadság stb.) nagy hangsúlyt fektettek.

A szám további hozzászólói (Major Ottó, Földék János, Barabás Tibor) szinte fenntartások nélkül ünnepezték a határozatot, annak lehetőségét, sőt egyesek (Gergely Sándor, Barabás T.) már a határozattal szemben fenntartásokkal éltek is szűkeségesnek látták figyelmeltetni (Gergely a frakciózokról, Barabás jobboldaliról, pártellenes vonulatról írt).

Végeredményben július végén egyetlen pillanatra úgy tűnt, hogy a párt képes a megújulás élére állva megoldani az elmélyülő válságot. Az írók megnyilatkozásai azt mutatják, hogy ezt a tényt nyomban felismerték, és *elismerték* a párt vezető szerepét – a függőben lévő kérdések megoldásában bizakodva, a demokratizálási folyamat következetes folytatását remélve. Jóllehet sem a személyi döntések, sem az önkritikus politikai iránymódosítás, főképpen pedig a „tisztá lap” jelszava önmagában nem elégíthetett ki senkit, mégis lehetőség kínálkozott a súlyos bizalmi válság leküzdésére. A korábban elképzelhetetlen módon elszabadult szenvedélyek, az egész politikai légkör azonban mindkét féltől nagy türelmet és – mindenekelőtt a vezetéstől – a kellő pillanatban megfelelő határozott továbblépéseket kívántak volna. Ennek a magatartásnak a realizálhatósága már eleve kétséges és igen nehéz volt az adott politikai helyzetben (nem szólva a személyi feltételekről). Hamarosan kiderült azonban, hogy az erre való hajlandóság többé-kevésbé mindkét félből (elsősorban a pártból, de az ellenzéki mozgalmóból is, a szenvedélyek felkorbácsolása terén) hiányzik. Különösképpen akkor vált világossá, amikor a júliusi fordulatok azokra enyhülést legkorábban kiderült, hogy a vezetés hatalomban maradt régi garnitúrája mindent megtesz azért, hogy hatalmát akár a reformok elodázása és visszavonása árán is megőrizze.

IX. Külön úton

Az Irószövetség közgyűlésének előkészítése a sajtóban

Két hónapnyi idő telik el a Központi vezetőség júliusi határozatait és az Irószövetség szeptemberi közgyűlése között. Láthatjuk, hogy a határozatokat a korábban a párt- és állami vezetéssel kritikusan szembenálló írók bizonyos fenntartásokkal ugyan, de örömmel és együttműködésre készen fogadták. A határozat elismerte a problémákat, amelyek elválasztják az „írókat” és a pártot (ezt akár politikai szerepük és jelentőségük elismerésének is értelmezhetjük), de megoldásukban türelmet hirdetett. Ugyanakkor érzékelték azt is, hogy a jövőben a párt elsősorban irodalmi művekre számít az íróktól, akik így tudják leginkább segíteni a szocialista demokrácia kibontakozásának folyamatát.

Az írói csoport azonban nem adta fel kritikai magatartását, ha az éles megfogalmazások egyelőre el is maradtak. Augusztus folyamán azonban lényegileg

nem történt semmilyen súlyosabb konfrontáció. Szeptember elejétől viszont az ellenzéki csoportok a júliusi határozat végrehajtásának akadózását, mindenekelőtt pedig a párt megtisztulásának elmaradását tűzve zászlaikra, új támadásra lendültek. Ezekben az új csatározásokban alaposan kivette részét az IU is – cikkírói büszkén hangoztatták, hogy ők a legrégebbi harcosok, az egész küzdelem folytonosságának képviselői – de immár csak a szerteágazó sajtóharc *egyik részeként*. Az egyre radikálisabb politikai hangot megütő ellenzék a már korábban is az IU mellé felzárkózó Művelt Nép hasábjain közölte Losonczy Géza cikkét,¹⁷⁰ amelynek nevezetes szerepe volt az új támadás megindításában. Felújította tevékenységét a Petőfi-kör is, jóllehet a júliusi KV-ülés nem vonta vissza a június 30-i határozatot, mely elítélte a kör tevékenységét, sőt Gerő július 19-i beszédében is mint kiformálódó második politikai központról szólt a Körről. A Petőfi-kör pedagógiai vitáinak és a DISZ kezdeményezésének eredményeként (augusztus 12-től a Művelt Népből) széleskörű vita bontakozott ki az egyetemek helyzetéről. A valamivel korábban kezdődő, és az eredetileg ugyancsak Petőfi-kör kezdeményezésére induló (a párt által is többé-kevésbé támogatott) mozgalom a népi kollégiumok feltámasztására amúgyis az érdeklődés homlokterébe állította egyfelől az oktatás, másfelől az értelmiség helyzetét. A vitákban játszott különleges szerepe, az elmúlt időszakban elszennvedett sérelmei (melyeknél természetesen nem voltak kisebbek más rétegek sérelmei sem) magától értetődővé tették az értelmiség számára, hogy a változásokért folyó politikai harc élére kell állnia. Ezt a tényt a párt is észrevette, és különféle intézkedésekkel igyekezett is kielégíteni a jogosan elégedetlenkedőket („értelmiségi határozat”), de képtelen volt határozottan az események élére állni, éppen ellenkezőleg, megnyilvánulásaiban gyakran a fékező szerepet lehetett felismerni (pl. Friss István vadaskodó cikke Losonczy ellen). Mások viszont a feszültségvezető szándékok ellenkezőleg „sültek el” (Rajk temetés, és egyéb temetések) méginkább felkorbácsolták a szenvedélyeket. Ugyanez volt a reformokért harcoló, a változtatás forradalmi lázában izzó értelmiségiek, írók, diákok (legalábbis túlnyomó részük) tragédiája: a helyes és igen kívánatos törekvések és követelések is diszkretizálódtak a részint felelőtlenül felszított, részint az események természetéből adódóan felszabadult szenvedélyek nyomása alatt. A szükséges és teljesen indokolt politikai és társadalmi reformkövetelések közé elsősorban szeptember és október folyamán keveredtek – jóllehet nagyrészt megalapozott, ám az adott időben főként külpolitikailag veszélyes –, túlságosan az indulatokra apelláló nacionalista jelszavak és szólamok. Ezek azután szerencsétlen módon az előtérbe csúszva lehetővé tették az ellentábornak, hogy az egész előző folyamat tartalmát képtelen módon eltör-

zitsa. Ezek a tények az októberi események tragédiájában főszerepet játszottak.

Ebben a kiélezett helyzetben az Irodalmi Újság szerepe már sokkal kevésbé volt központi, mint korábban, 1953-tól bármikor. Szeptember-októberben a sajtó minden területe bekapcsolódott a vitákba, ideértve még a párt lapját is, a DISZ központi lapja, a Szabad Ifjúság az utolsó napokban pedig közölte az egyetemek követeléseit (amelyek a tanrendi reformtól szinte tűnemenyes gyorsasággal jutottak el az un. 16 pontig, amelyben szó sem esett egyetemi változtatásokról). Az írók, akik valóban nem csekély szerepet játszottak abban, hogy az ország helyzete, a szocializmus művészeti irodalmi, később politikai fejlődésének útjára viták tisztítóüzébe kerültek, most már sokféle ágazó mozgalmak csupán egyik osztagát alkotják. Az IU publicista, írói, újságírói gárdája a sajtóharc területén még mindig vezető szerepet játszik, de a már politikai térre helyeződő küzdelemben nem biztosíthatja ezt a helyét. Tagja közül már sokan más lapokban is kifejtik véleményüket, és egyre nagyobb szerepük van a különféle körök vitaestjein, immár nyílt politikai agitációban (pl. Háy szerzői estjén Győrben hangzott el az első olyan hang, amely a szovjet csapatok kivonását követelte Magyarországról).

Mindez azonban fokozatosan történt, és az IU kör szívesen hangzatosított vezető szerepe is fokozatosan halványult el. Még előtte vagyunk az írói mozgalom talán legfontosabb, legnagyobb hatású, az 1953 óta tartó mozgalmat egészében, ellentmondásaiban fémjelző vállalkozásának. Ez az esemény – az Irószövetség 1956. szeptember 17-i tisztújító közgyűlése – bizonyult tulajdonképpen a végső, logikus láncszemnek abban az eseménysorozatban, amely valamikor 1952-53-ban, az első tudatosított, és művekben is kifejezett ellentmondások felismerésekor kezdődött, „Írás közben”, de főleg publicisztikai kérdésektől logikusan jutott el a politikai kérdések felvetéséig, a XX. kongresszus és július után pedig megoldódni, nyugópontra jutni látszott. Szeptemberre kiderült, hogy az írócsoport, a párton belül és kívül szerveződő politikai ellenzéki mozgalom részeként (és részben ideológusaként) nem fogadja el a júliusi felemás megoldást. Az Irodalmi Újságnak és a vele összekapcsolódott Irószövetség közgyűlésének nevezetes szerep jutott az új támadásban. Ennek során az IU módszere nem változott a korábbiakhoz képest: Változatlanul próbálkoznak a sajátos irányvonal kialakításával (vagyis irodalmi, művészeti kérdésekről is írnak), ez azonban az új légkörben korántsem volt olyan nagy hatással, mint korábban. Nagyobb hatásúak voltak viszont azok az írások, amelyek témáit az erősödő politikai mozgalom vetette fel (amelyből természetesen az írók sem zárhatók ki, hiszen cselekvő részesei és alakítói voltak). Így azután az Irószövetség közgyűlé-

sén az irodalom belügyeiről jóval kevesebb szó esett (s akkor is politikai összefüggésben), mint az országos ügyeket érintő megbeszélésekről.

Augusztus tehát fegyverszünet. Az ellenzék az ígért változtatásokra bizakodva vár, a hatalom pedig lassan megkezdte a legkényesebb kérdések (így a törvénysértések) kivizsgálását.¹⁷¹ Az Irodalmi Újság vonalának lényege a bizalomnyilvánítás és a demokratizálási folyamat támogatása. Ezt tükrözik a vezércikkek és „Az irodalom és mai életünk” kérdéseiről folyó vita cikkei. Az augusztus 4-i szám vezércikkében Markos György ír az ötévesterv-vita lezárásáról, amely vitát – más formában – tovább kellene folytatni (többek között pl. a szocialista vállalkozás és vállalkozókedv, a vállalati önállóság és exportjog stb. gondolkörében).

Gergely Mihály cikke ugyane számban¹⁷² – a KV határozatot fordulatjellegűnek állítja be. Megkísérli a jelen helyzet legfontosabb feladatait is összefoglalni. Az Irószövetség közgyűlése (a július végi kommunista íróaktíva szeptember közepére tűzte ki), a tisztújítás, az új műveken való munka után következnek a viták. Gergely helyesen látja a párt feladatait is a XX. kongresszus és július utáni időszakban. Feladata hármas: megtisztítani a marxizmust, az elméletet az idegen (sztfalini) elemektől, a gyakorlat által évek óta újonnan felvetett kérdésekre elvi választ keresni (vagyis „korszerűsíteni”) a dogmatizmus által megbénított ideológiát), és végül a tömegek bizalmát visszaszerezni. Ez utóbbinak útja a szocialista demokrácia megerősítése, amelynek ugyancsak három fő vonása van. Először is emberi viszonylatok figyelembe vétele a gazdasági kérdések mellett. Ez a polgári demokratikus szabadságjogok, döntően a véleménynyilvánítás szabadságának adaptálását jelenti. Másodszor fokozottabban kell építeni az új értelmiségre. Harmadszor a párt életében is érvényesüljenek a demokrácia elemei.

Fekete Gyula még békésebb hangot ütött meg néhány héttel később.¹⁷³ Csak általánosságban sürget „tetteket és műveket”, s bár leszögezi, hogy a tiszta lap nem lehet sem „menlevél”, sem „ajánlólevél” senki számára, mégsem volna jó, ha most erről vitákat folytatnának.

A vitacikkek a konkrét kérdésekre összpontosítanak, kiadók, példányszámok, a kollégiumi stb. kérdések az írások témái. (Ugyane kérdések jelennek meg pl. a Művelt Nép hasábjain. Itt azonban a legtartósabb vitatéma, az augusztus 12-én¹⁷⁴ kezdődő egyetemi vita egészen októberig tartott, és szóba kerültek a hallgatóság legkülönfélébb követelése, a centralizáltság, az ideológiái tárgyak túltengése és merevsége, szociális kérdések stb.).

Ugyanakkor az Irodalmi Újság „kritikai vonalának” fenntartását jelzi Máriássy Judit nagy port felve-

rő cikke augusztus 18-án.¹⁷⁵ Az Ujságíró a párt és állami vezetőknek a közvéleményt mélyen sértő kiváltásait (lefüggyőzött autók, külön üzletek stb), a „körös-káros” biztonsági intézkedéseket bírálja. Ez az első írás, amely még csupán külsőségeiben, de nyíltan a párt és állami funkcionáriusok csoportja ellen irányul.

1956 augusztusában az MDP KV – szem előtt tartva az értelmiséggel szemben elkövetett korábbi súlyos hibákat és túlkapásokat, valamint a tavasz óta egyre fokozódó, értelmiségi bázisú ellenzéki mozgalmakat – határozatot hozott a legfontosabb hiányok orvoslásáról.¹⁷⁶ A határozat azonban váratlan módon nem a feszültség csökkenését eredményezte, hanem ellenkezőleg, felújult a „strukturális bíralat” irányvonala, és az értelmiségi határozat önkritikus hangja a párt összpontikájának bíralatához adta meg a kezdőhangot.

Pálóczi-Horváth György szeptember 1-i vezércikke („Emberi kinceink”) a határozatokat csupán szűkszavúan üdvözli, annál szenvedélyesebben támadja az irányítókat, akik „funkcionárius képzettségük büszke tudatában egyre-másra nevezgették ki szakemberek helyére a nem-szakembereket”, akik „inaskodás nélkül érezték magukat hivatottnak dönteni a művészeti élet elevein és holtjai felett”, akik „ostoba hasznossági szempontokat akartak érvényesíteni a tudomány terén”. Mindennek eredményeképpen „a sztálini korszak színvonal-süllyedést és a szakértelem válságát hozta maga után”. A gazdasági károk (gyapotkalandok stb.) az áldatlan sajtóviszonyok, az egyetemi felvételik, származási kategóriák mind e politika következményei, ugyanakkor a tanácsapparátusban dolgozók 4,3 %-a, a városi párttitkárok 1,7 %-a rendelkezik felsőoktatási végzettséggel.

Az igazi fordulatot azonban Losonczy Géza írása („Az értelmiségi határozatról”) jelenti a Művelt Nép szeptember 2-i számában. Az értelmiségi politika hibái az összpontika hibái – írja, a Rajk-ügy, a jugoszláv-ügy, a törvénytelenések, a gazdasági helyzet, majd később a „hibák kijavításában a határozottság, a gyorsaság és következtetésesség elég nagyfokú hiánya, a felelősség felvetésének elodázása – az egész népet érintették.” Az értelmiségi határozat csupán egy kis lépés a demokrácia, a változások útján. Azonnali további lépésekre van szükség, amelyek közül Losonczy hártam emel ki.

1.A KV és a Minisztertanács szigorúan a határozat szellemében dolgozzon. A határozatot ki kell egészíteni az írók, újságírók és művészek helyzetéről szóló részzel, ezzel kapcsolatban pedig felül kell vizsgálni az 1955. decemberi (irodalmi) és 1956. június 30-i (Petőfi-köri) párthatározatokat.

2. Néhány, a korábbi politikában különösen vésszes túlbuzgó személlyel szemben le kell vonni a szükséges következtetéseket, különösképpen azokkal szemben, akik a XX. kongresszus után is „ellenálltak”.

3. Végül a XX. kongresszus szellemének teljes győzelme szükséges, értelmiségi vonalon ennek intézményes biztosítéka, értelmiségi szak- és egyéb szervezetek, demokratikus vezetőkkel.

A párt némi késkékedés után Friss István tollából Losonczyt támadó cikket közölt a Szabad Népből.¹⁷⁷ Friss Losonczyt vádolta visszahúzással, meghasonlás szításával, közben azonban – különösen a személyi felelősségrevonás kérdéseiben maga igyekezett elodázni a határozott lépéseket. Ez a káros halogatás a párt egész politikáját jellemezte, bár ettől függetlenül Friss István figyelmeztetése egy új boszorkányüldözésről nem bizonyult alaptalannak. Valószínűleg azonban ennek is elejét lehetett volna venni, ha határozottan, a határokat is szigorúan megvonva, a párt áll önmegtisztulási folyamatának élére. Erre azonban a párt fent, lent és középben egyaránt képtelenek bizonyult.

Szeptember 8-án Háy Gyula fogalmazta meg, hogy a felújult konfrontációban milyen szerepet játszik majd a 17-ére kitűzött közgyűlés. „Leegyszerűsítés lenne, ha azt hinnénk, hogy az írók problémái most már mind megoldódhatnak az ISZ-en belül (...). A tiszta ha az irodalom számára akkor igazán tiszta, ha láthatatlan betűkkel egy törvényerejű megszeghetetlen dekrétum van ráírva: dekrétum az irodalom szabadságáról (...), essünk túl az ijedségen: igenis az *irodalom teljes szabadságára* gondolunk”. Más szóval: semmi sem tilos az irodalomnak, amit a társadalom törvényei egyébként nem tiltanak (nem szabad tehát gyilkosságra, atrocitásokra, stb., a népi demokrácia megdöntésére bujtogatni). „Szabad legyen: megmondani az igazságot; kritizálni akárkit és akármit, szomorkodni, szerelmesnek lenni; hinni istenben, nem hinni istenben; kételkedni bizonyos tervszámok helyességében; nem-marxista módon gondolkodni; marxista módon gondolkodni akkor is, ha az így született gondolat még nem szerepelt a kötelező erővel megálapított igazságok között; igazságtalannak találni, amit hivatalosan még igazságosnak mondanak, nem szeretni egyes vezetőket stb.”

A teljes szabadság intézményes akadályait („szuperlektorátusok”, cenzúra) le kell bontani. Az irodalmi szabadságnál azonban Háy nem áll meg. „Az utóbbi egy-másfél évben az írók szokatlanul sokat foglalkoztak politikával. Az Irószövetség valóságilag politikai góccá változott, a haladó, Lenin szellemében való politika gócvá”. És miután „az eddig követett politikai vonal, itt-ott előforduló tévedéseket leszámítva, helyesnek bizonyult, tehát ezen a vonalon fo-

gunk továbbmenni: a XX. kongresszus, a leninizmus vonalán.”

A közgyűlés „előhangjai” közül hasonló politikai alapállást képvisel Tamás Lajos.¹⁷⁸ Inkább a művekre, az alkotómunkára helyezi a hangsúlyt, Erdei Sándor és Kovács András a szeptember 15-i Irodalmi Újságban. Az irodalmi szabadságot a viták eredményeképpen elértük, most már *magunkban* kell ezt biztosítani – írja Erdei.

Hasonlóképpen foglalt állást a Szabad Nép szerkesztője cikke.¹⁷⁹ Elismerte, hogy még nincsen kialakuló, új irodalompolitika, a közgyűlésnek ehhez mindenképp az szervezeti alapot kellene megteremtenie. Helytelen lenne viszont, ha a vezetőség választásánál a korábbival ellentétes előjelű szűkkeblűséget tanúsítanának.

Az 1955. decemberi határozatot követően kiosztott pártbűntetéseket a KEB hatálytalanította.¹⁸⁰ A pártállásfoglalás azonban – bár elismerte hibáit – nem vonta vissza magát az írókat megbélyegző határozatokat, fenntartotta a „hibás nézetek” és a párt-szerűtlenség vádját (bár jóval mérsékeltébb megfogalmazásban). Ez az újabb elodázó lépés ismét megbosszulta magát, és nem segített a Szabad Nép fogadkozása sem a régi irodalompolitikával való teljes szakításról.

Egy közgyűlés és ami utána következik

A Magyar Írók Szövetségének közgyűlése 1956. szeptember 17-én Veres Péter elnöki megnyitójával kezdődött.¹⁸¹ Irodalmi kérdésekkel kevésbé, politikai problémákkal bővebben foglalkozott. Szokásától eltérően Veres Péter nem a nemzeti, hanem a demokratikus feladatokat helyezte előtérbe, a közgyűlés fő feladatának a „funkcionális demokrácia” megteremtését tartotta. E demokratikus fejlődés lépcsőit a kényszerszabta vélemények megszüntetése, a hallgatás és az írás szabadsága. Veres Péter kétoldalúan fogalmazta meg ehhez a feltételeket: az írók népszerűsége és forradalmisága, a párt világos, félremagyarázhatatlan politikája a XX. kongresszus szellemében. A párt-demokrácián túlmenően újfajta kormányzásra van szükség.

A nemzet túlélte már számos nyomást, olyan rendszereket, amelyekkel nem értett egyet. Túlélte és passzívan veszni hagyta, ezt kell most elkerülni az ember jogainak biztosításával és tiszteletben tartásával. Az írók felelősségteljes módon, műveikkel és mint társadalmi apostolok próbálják meg e folyamatot előrevinni – fogalmazta meg az ISZ elnöke.

Kállai Gyula a pártvezetés nevében lényegében nem mondott ellent Veres Péter bevezető gondolatainak, mindössze nagyobb hangsúlyt helyeztet az immár lezárandó vitára, illetve megváltoztatandó jellegre (ti. az országos kérdések helyett a feladatok

megvalósításán kellene munkálkodni. Megígérte három új folyóirat indítását (Nagyvilág, Életképek, és egy esztétikai jellegű kiadvány Lukács György szerkesztésében), az IU terjedelmének megnövelését stb.

Ezt követően Képes Géza titkári beszámolója következett, aki az 1945-56 közötti irodalmi harcokat – lényegében helytállóan – elemezte. Fő feladatul a már április óta előkészítés alatt álló irodalmi platformtervezet befejezését jelölte meg. Erőteljesen visszautasította a viták lezárását, „mi ... ezután is akarunk és fogunk is vitázni ... mert ez demokratikus jog és kötelessége minden magyar embernek”.

Ami a hozzászólásokot illeti, azok már korántsem maradtak ennyire általánosságokban. Az irodalmi szabadság és a viták folytatása mellett konkrét politikai problémák merültek fel. Kónya Lajos a júliusi határozatokat bírálta, amelyek az előző párthatározatokat érvényben hagyva a szektarianizmus elleni harcot „személytelenül” fogják fel a jobboldaliság ellenit viszont nagyonis határozott értelmiségi csoportokra koncentrálnak. Akadozik a határozat végrehajtása, a vezetők „taktikáznak” tekintik csupán azt. Kónya követelte Nagy Imre pártügyének rendezését, a törvénytelenségekben részesek elleni vádemelést, az írói írókra vonatkozó összes elmarasztaló határozat visszavonását.

Zelk Zoltán a Szabad Nép előző napi cikkéből kimaradt Déry, Banjámín, Kónya elleni büntetések érvénytelenítését (ezzel összefüggésben Tardosé is) követelte.

A többi hozzászóló egybehangzó véleménye: a júliusi határozat végrehajtása akadozik. Ezért a vezetés, a pártfunkcionáriusok felelősek (Fekete Gyula, Aczél Tamás). Méray, Aczél és mások támadták Friss István már említett cikkét, ők és Háy Gyula követelték a Nagy Imre-ügy rendezését. Szinte mindenki szót emelt a korábbi irodalmi határozatok revíziója, Déry és Tardos pártba való visszavétele érdekében. Márkus István a Népfront feltámasztását, a szövetségi program felülvizsgálatát követelte. A politikai kérdésekben való egyetértését, az újabb „irodalmi egységet” Háy Gyula fogalmazta meg: „Mi, magyar írók, tekintet nélkül a pártállásunk és a filozófiai meggyőződésünk különbségeire, véd- és dacszövetséget kötünk az igazmondásra(...) Az írók ... hol tanuk, hol bírák az ember jogaiért ... folyó hatalmas perben”. Az írócsoport és a politikai ellenzék szövetségének legvilágosabban Aczél Tamás adott hangot, aki lényegében pontról-pontra megismételte Losonczy előbb említett pontjait, és nyomatékosan hangsúlyozta az újságírók (tehát Losonczyék) rehabilitálásának igényét.¹⁸²

Az elnökség és titkárság tagjainak sorába a tisztújítás után nem kerültek be a részben korábban (1954-ben) beválasztott, részben a memorandum-ügy kapcsán kooptált baloldaliak (Böloni, Barabás Tibor,

Sándor Kálmán, Darvas József, Illés Béla, Urbán Ernő, Rideg Sándor, Tamás Aladár stb.). Visszakerült viszont az 1955 októberében lemondott, illetve eltávolított 9 író (Déry, Kónya, Zelk, Benjámin, Kuczka, Aczél, Karinthy Ferenc, stb.). Beválasztották az elnökség tagjai közé Ignotus Pált, Fodor Józsefet, Németh Lászlót és Kassák Lajost. Az ISZ elnöke Veres Péter, társelnökei Háty Gyula és Tamási Áron, főtítkára ismét Erdei Sándor lett. Az Irodalmi Újság főszerkesztője újra Hámos György lett.

A közgyűlés – a hangnem túlzott szenvedélye, a jobboldali veszélyek meg-nem-émlítése ellenére – helyesen tette szavá a júliusi elvek érvényesülésének akadályait. Az objektív elemzés, a türelem ugyan csaknem teljesen hiányzott már a felszólalások egyikéből-másikából, de másfelől a vezetés sem mutatkozott rugalmasabbnak a kívánások figyelembe vételénél. A Szabad Nép szeptember 19-i tudósítása szerint a „felszólalások egy része nem felelt meg a júliusi határozat szellemének”. A pártfunkcionáriusok bírálatát mereven elutasította, és kizárólag a pártfórumokra tartozónak ítélte Nagy Imre ügyét. Formailag ez kétségtelenül igaz volt, ám elsősorban az 1955 márciusi és áprilisi határozatok, valamint Nagy országos népszerűsége miatt (amely egyik fél számára sem volt ellentmondásoktól mentes, és veszélytelen sem) ezt a megfogalmazást ismét a döntés elodázásaként lehetett értelmezni.

Hasonló értelemben foglalkozott a közgyűléssel Nőgrádi Sándor a Szabad Népből.¹⁸³ Fenntartotta az 1955 decemberi határozat „formai” vádjait, a Losonczy-cikk bírálatával kapcsolatban Friss István mellé állt. Elismerlte ugyan a vezetőségválasztás demokratizmusát, de rosszállóan jegyezte meg a „szektasok” kizárását. Frisshez hasonlóan utasította el a múltban való vájkálást és Kállai felszólalásához képest is visszalépve támadta meg a Háty-féle tézist az irodalom szabadságáról (a kétféle igazságról szóló tétel felélenítésével).

A közgyűlés fogadtatása, a felszólalások megítélése az írók körében sem tűnik egyértelműnek. Az IU szeptember 29-i vezércikke kiemelte, hogy „a magyar írók szinte egyértelműen ... a XX. kongresszus szellemében foglaltak állást a múlt politikai hibáival szemben, a személyi kultusz és a szektás-dogmatikus szemlélet maradványainak legteljesebb felszámolását követelve”. Ugyanakkor azonban ügyelmeztet bizonyos túlzásokra, a szocializmus ellen fellépő erőkre. Hasonló értelemben foglalkozott az eseményekkel a Művelt Nép hasábjain Nagy Sándor is.¹⁸⁴ A forradalmi situációt helyesen érzékelve, az irodalom szabadságáért, a Nagy-ügy nyilvános vitájáért, a személyi konzekvenciák levonásáért sikraszállva szót emel a sztálinizmus csődjéből hasznot húzó burzsoá nézetek ellen. A fő veszélynek azonban már nem ezt, hanem a dog-

matikus restauráció lehetőségét tekinti. Ugyanígy Major Ottó írása az IU-ban,¹⁸⁵ amely a forradalmi erkölcs tisztaságának helyreállítását követeli. Az erkölcsi válság tudatosulását 1945-re teszi, a Rajk-ügy nyilvánosságra kerülésére, csúspontját pedig Hruscsov zárótüli beszédére a kongresszuson. Az írói mozgalom ennek az erkölcsi válságnak adott hangot. A megtisztulást nem lehet elodázni a kétféle igazság, kétféle erkölcs stb. nevében, a folyamatlaknak nem lehet akadály a pártegységgel való érvelés.

Az országos politikai kérdések maradtak tehát a vita fővonalában. A konkrét feladatok kérdései visszhangtalanok maradtak, ennek illusztrálására két példát lehetne megemlíteni. Az egyik a közigazgatás még Rákosi által kezdeményezett reformja. Szeptember 29-i cikkében Markos György a rá jellemző higgadt, elemző szakértelemmel mutatja ki, hogy a mammutmegyék létrehozása a kívánatos demokratizálás és a decentralizáció ellenében hat. Kónya Lajos október 13-i írása viszont szinte kizárólag a nemzeti sajátosságok semmibevételét látja e tervben (ugyanakkor viszont helyesen mutat rá az ügy figyelemelterelő jellegére. Október 12-én egyébként a KV és a Minisztertanács levette az országgyűlés napirendjéről a megye-rendezést).

A másik a kritika, illetve a szocialista realizmus körüli „vita”. Szeptember 29-i cikkében Nagy Péter inkább a közgyűlés politikai tanulságait elemzi, a kritikusok részvételét a politikai harcban. Nem tud különösebben újat mondani ebben az „irodalmi vitámában” Keszi Imre,¹⁸⁵ aki Nagy Péter előző cikkében olvasható felszólításnak (ti. a szocialista realizmus fogalmának tisztázására, új esztétikai alapelvek kidolgozására) kísérlet meg eleget tenni. Az irányzat, kísérletezési szabadság biztosítása, a forradalmi avantgarde, az 1920-as évek szovjet és a weimari Németország irodalmi örökségének feltárása – mindezt már előzőleg számosan hangsúlyozták.

Ezeknél az írásoknál érdemlegesebb Mészáros István tanulmánya „A művészet nemzeti jellegéről”, amely komoly kísérlet az irodalmi dogmatizmus elemzésére.¹⁸⁷ Jelentősek Lukács György interjúi, amelyek az Irodalmi Újságban,¹⁸⁸ illetve a Szabad Népből¹⁸⁹ jelentek meg. Az előbbiben Lukács kijelentette, hogy semmilyen művészeti irányzat nem kodifikálható, így a szocialista realizmus sem (amelyet hiba lenne viszont 1949-53 néhány középszerű magyar alkotása alapján megítélni). Lenin sokat idézett pártirodalom-formuláját Lukács úgy értelmezte, hogy Lenin 1905-ben „arról ír, hogy mi a kötelessége a párt-sajtóban dolgozó publicistának. Mindazt, amit Lenin e művében megállapított, erre a történelmi korszakra, erre a tollforgató rétegre vonatkozik.” Lukács szót emelt az irányzatok (marxista és nem-marxista irodalmi, kritikai és filozófiai áramlatok) nyílt vitája és ver-

senye mellett, igényelte a nyugati irodalom klasszikus filozófiai alkotásainak lefordítását, a titkos könyvek hozzáférhetővé tételét. Ugy vélte, hogy a szabad diszkusszió és a demokrácia helyreállítása nem jelenti az eltolódást a polgári demokrácia irányába, s ugyanezt kell tenni a szocialista realizmusról újonnan támadt nézeteltérések esetében is. (Utalva Keszi Imre cikkére.)

Szeptemberben felújította tevékenységét a Petőfi-kör is, de legalábbis a tudósítások szerint az újabb „szakmai viták” egyelőre valóban inkább konkrét kérdések körül zajlottak.¹⁹⁰ A legkiemelkedőbb esemény az október 17-18-i „Kertmagyarország” vita volt,¹⁹¹ amely a mezőgazdaság belterjességéről, a szövetkezeti mozgalom perspektíváiról és a júniusi politika jelen alkalmazhatóságáról folyt.

Az Irodalmi Újság fő politikai vonalában azonban mindenekelőtt a párt megítélésének követelése állt. Ennek adott hangot először is Novobáczky Sándor: Különös emberek c. vezércikke október 6-án. Szembállította a funkcionáriusokat és a szakembereket, bírálta a kommunisták körében fellelhető gőgös kiváltságtudatot, szektás emberszemléletüket, amely a szektás politika terméke. Novobáczky hangsúlyozta, hogy „helytelen és téves minden olyan megnyilatkozás, amely a múlt politikai hibáiért a kommunista funkcionáriusokat általában felelőssé teszi”, de nem mondhatunk le egyes személyek felelősségvonasától.

A „funkcionárius-kérdés” kétségkívül leghatásosabb vitáirának Hágy Gyula: Miért nem szeretem Kucsera elvtársat? c. cikke bizonyít. ¹⁹² Kucserát, a rossz funkcionáriust Hágy minden igyekezete ellenére sem tudja elhatárolni általában a vezetőktől. Kucserát ti. azért védik a „jó funkcionáriusok”, mert ő a meghatározó, s kicsit mindenképp olyan, mint ő.

A Kucserákat Hágy először is pöffeteg parvenű mi voltukban, és a néptől való gőgös elzárkózásokban marasztalja el. Másodszor szakmai dilettentizmusukat bírálja, amely az éleződő osztályharc tétele szerint a politikai megbízhatóságot mindenek fölé helyezi. Harmadszor pedig bürokrata élődi mi voltukban. Kucsera gazdaságilag káros, mert értéktobblet-elsajátításából él. Kucsera az, aki meghosszabbítja a szocializmus létrejöttének útját, mindenfelét épít (városokat, földalattit), hogy pozícióját megőrizhesse. Kucsera „történelmi tévedésünk”, akitől sürgősen meg kell szabadulnunk – zárja be mondanóját Hágy. Tévedései és egybemosásai ellenére a cikk lényegében valóságos jelenségeken alapult, emellett maróan gunyoros hangja, fölényes biztonsága is magyarázza hatását.

Ebben a helyzetben a pártvezetőség, úgy tűnik, rádőbölt, hogy itt a korábbi sajtó-perpatvaroknál jóval mélyebb, és hasonlíthatatlanul erősebb mozgalomról van szó. Október közepén Losonczy Géza a Szabad Népből közölte Friss Istvánnak címzett

válaszát,¹⁹³ amelyben minden bírálóat elhárít, és lényegében újra összefoglalja szeptemberi programját – többszázeges példányban. Radikálisan előbbreléptek a személyi kérdések terén is: letartóztatták Farkas Mihály, Farkas Vladimir és más ÁVH tiszteteket, végül október 13-án visszavették a pártba Nagy Imrét.¹⁹⁴

Az események innentől kezdve már világosan mutatják a magyarországi 56 jellegzetes szindrómáját: a kormány, az irányítók azt hiszik, elég engedményt tettek a nyugalom érdekében, ám az események ezt előbb vagy utóbb brutálisan cáfolják. Ennek oka elsősorban az óvatosság, az állandó lemaradás a valóságos (vagy annak tűnő) tömegkövetelésektől, másrészt az ellenzék taktikája, amely egyre inkább kezd egy demagóg rálicításhoz hasonlítani. (Bár az írók ebben szerényebb mértékben vettek részt.) Az október közepén kialakult helyzetre a demokratikus nyitás lépéseire a nemzeti szempontok felvetésének és az átfogó programnak az igényével válaszoltak.

Nemzeti szempontok már a korábbi viták során is felbukkantak, mint ahogy erre utalunk is. Az 1956. október eleji fellépés kezdettől párosult bizonyos szovjet-ellenes felhangokkal. Szabó Pál szeptember 29-én vetette fel az IU-ban a még haza nem tért hadifogyók sorsát („Egy anya sírása a Bükkben”). Méray Tibor október 6-án a Rajk-temetésre írott beszédeben párhuzamot vont a „habsburgi és sztalíni önkény” között, amikor is mindannyiszor „az árthatlanul kiontott vér a nemzet szabadságának a fájára hullott”. Erdei Sándor október 13-i Tovább! c. vezércikke az IU-ban egyszerre mutatja a nemzeti kérdésre való áthangolódást, és a demokratikus-reformer irodalmi újság-vonal továbblépését. A nemzeti megújulást, a demokratikus elvek kiharcolását, és a még „további leleplezések” szükségességén alapuló nemzeti egység-gondolattal igyekszik összekapcsolni. A szocializmus demokratikus fejlődése nem csupán az értelmiség, hanem az egész nemzet érdeke, az íróknak egyszerre kell nemzeti és emberi lelkiismeretét válniuk. A Petőfi-köriek nemzeti irányba való nyitását Tánccs Gábor cikke jelzi a Művelt Népből,¹⁹⁵ ahol a szocializmus magyar útjára a korábbiaknál sokkalta nagyobb hangsúlyt fektet.

Az Irodalmi Újság politikáló fővonala egyelőre *elmarad* ettől a tendenciától. Az utolsó számok politikai írásai még mindig elsősorban a megítélés, a reform, a demokrácia irányába mutató intézkedéseket, politikai döntéseket követelnek.

Ide tartozik Molnár Zoltán Népfrent-írása,¹⁹⁶ amely Nagy Imre 1954-es elképzeléseit eleveníti fel. Ide tartoznak a funkcionárius-kérdést, a párt önmegtisztítását tárgyaló cikkek, köztük a Hágy-féle Kucsera-témához hozzászóló Fekete Sándor (október 13.) és Lovas Márton (október 20.) írásai.

Ezek ugyan már nem szolgálnak érdemleges új adalékokat, mégis figyelemreméltó, hogy pl. Lovas cikke, amely élesen visszautasítja Háry nem egy megállapítását, helyt kapott az IU-ban. Ehhez hasonlóan a gazdasági kérdések újrafelvetése sem hozott különösebb újdonságot. Így Varga Domokosnak az öt éves terv legújabb változatát is támadó cikke csupán Markos György korábbi gondolatai ismétlésének tűnik.¹⁹⁷ De az már szinte riasztóan groteszk, ahogy Veres Péter az 1956-ban hirtelen tudatosult lakásínség megoldására „Ezer évig jó volt, az atomkorszakig már kibírjuk” jelszóval a kemencével fűtött falusi vályogházat ajánlja, szőszátyár fejtegetésekbe bocsátkozva a vályogkészítés és a kemencetapasztás módszereiről (október 20. „Hajlékot a fejünk fölé”).

Az utolsó számokat két fő téma határozza meg. Az egyik a törvénysértések széleskörű orvoslásának, és az azonnali felelősségrevonásnak a követelése. Október 13-án Olvasói levél (Méray Tibor helyeslésével) követeli a rehabilitációs perek, így a Rajk-rehabilitáció anyagainak nyilvánosságra hozatalát, és Rákosi szerepének teljes felderítését. Heltai György (október 20.) a pereket koholó ÁVH-t és a beismerő vallomások alapján eljáró jogászok felelősségrevonását tárgyalja – kényszer és részvétel, felelősség fogalmát erősen egybeemossa. Rónai Mihály András Károlyi Mihály és az őszirózsás forradalom igazságos történelmi értékelésének felülvizsgálatát szorgalmazta.¹⁹⁸ Október 20-án Kónya Lajos az összes politikai foglyok szabadonbocsátását követeli. A politikai felek revíziója a „Rajk-Brankov összeesküvés” hazug vádjának tisztázása ad alkalmat Lukács Sándornak, hogy a jugoszlávokkal való kibékülés, a jugoszláv gazdasági, öngazgatási és független külpolitikai példák figyelembe vétele mellett emeljen szót.

A másik fő téma a nemzeti egység, és a demokratizálás tömegbázisának kérdése. A nyári reformlázhoz hasonlóan ismét a munkásosztály kerül utolsó pillanatban az érdeklődés középpontjába. A munkások elmaradtak a viták színvonala mögött – állapítja meg Pál László október 13-án. Az október 20-i szám vezércikke (Pálóczi-Horváth György írása) ugyanezzel foglalkozik. Kevés szó esett a munkásságról, „nem mondtuk ki egyértelműen, hogy a lezáródóban lévő korszak minden bűne őket sújtotta elsősorban”. (Különösen a gazdaságpolitikai hibák és az életszínvonal alakulása.) Ezért Pálóczi – az egyre jobban fokozódó feszültség napjaiban – nyilvános vitára hív fel gazdasági problémáink megoldására. Ez azonban már az utolsó mérsékelt hangok egyike.

Október 17-én az Irószövetség pártvezetősége határozatot hozott, amely megállapította, hogy a „hibákkal szemben” széles népi egység alakult ki. A bizalom helyreállítását szolgálták a magyar-jugoszláv közeledés tényei és Nagy Imre ügyének rendezése. A bi-

rálat azonban „nem megy túl a múlt negatív jelenségeinek tagadásán”. Az új, előrevívó programhoz demokratikusán választott új országos pártvezetőség szükséges, ezért az írők kérik a KV-t, hogy hívja össze a párt soron következő kongresszusát.¹⁹⁹

Amikor a közvélemény megjelent, az egyetemen már meg is születtek az első programok, és október 22-23-án ezek a Petőfi-kör vezetőségének felhívásával együtt országos nyilvánosságot kaptak.²⁰⁰ Az írők felhívása tehát az azonnali cselekvést követelők hangja között elodázásként volt értelmezhető.

Ez a „Jemarádás” és felelősségteljesebb hozzáállás megmutatkozott az írőknek az október 23-i tüntetésére kiadott „Kiáltványában”²⁰¹ is, – elsősorban az új, egyetemi 16 ponttal²⁰² összehasonlítva.

A Kiáltvány vezetője megállapítja, hogy „a pártpárt és az állam vezetői mindaddig nem adtak életképes programot, amiért a restaurációra törekvők, szervezkedők, szektások felelősek. Az első két pont „önálló nemzeti politikát” követel, a szocializmus eszméje alapján”, a „Lenini elvek szerint rendezni kell viszonyunkat valamennyi országgal, mindenekezlőtt a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal (...), véget kell vetni a népek barátságát zavaró nemzetiségi politikának”. Ugyanakkor a lenini politika alapján ösztönözi barátságot és szövetséget kell fenntartani a Szovjetunióval. Az egyetemi pontok élén a szovjet csapatok azonnali kivonásának követelése állott.

A 3. pont szerint „nyíltan fel kell térni az ország gazdasági helyzetét, a válságból csak akkor tudunk kijutni, ha a munkásság, a parasztság és az értelmiség végre az őt megillető szerephez jut az ország politikai, társadalmi és gazdasági életének irányításában.” Az egyetemi pontok a „tervezdélködés felülvizsgálatát”, a külkereskedelmi szerződések, az uránérc-szerződés és a jóvátétel revízióját sürgették.

A 4. pontban az Irószövetség követelte, hogy „az üzemetek a munkások és szakemberek vezessék”, valamint a norma- és bérendszert, a társadalombiztosítás újjáformálását, a szakszervezetek valódi érdekképviseleti szervekké tételét. (A másik programból a két utóbbi hiányzik.) A következő két pont a parasztsággal foglalkozott, a paraszti önrendelkezés, a szövetkezeti önkéntesség feltételeinek biztosítását, a begyűjtési és adózási rendszerről a szabad árucserére való fokozatos áttérést javasolta. Az egyetemi pontokban csupán a „begyűjtés felülvizsgálatát” követelték.

6. pont. „Mindennek a feltétele az, hogy a párt és az állam vezetésében alapvető szerkezeti és személyi változtatások történjenek. El kell távolítani közéletünkől a restaurációra törekvő Rákosi-kliktet. Mléto helyére kell állítani Nagy Imrét, és azokat akik az elmúlt években következetesen harcoltak a szocialista demokráciáért, ugyanakkor határozottan fel kell lépni minden ellenforradalmi szándék és kísérlet ellen.” Vé-

göl az utolsó pont a Hazafias Népfront megreformálásáról, és a választási rendszer demokratikussá tételéről szólt. E politikai jellegű követelésekben az egyetemi pontok sokkalta radikálisabbak. (Nagy Imre miniszterelnökségét, többpártrendszert, Farkas és Rákosi ügyének nyílt tárgyalását, az összes perek felülvizsgálatát, a polgári szabadságjogok biztosítását stb. követelték.) Ugyanakkor hangsúlyt fektetnek bizonyos külsőségekre is. (Sztálin-szobor lebontása, Kossuth címer, katonai egyenruha.)

Az Irodalmi Ujságnak és csoportjának eme (és ezt követő) „hattyúdála” azt igazolja, hogy a szubjektív szándékoktól függetlenül az írócsoport az utolsó pillanatokban mérsékeltebben és realitásabban ítélte meg az ország előtt álló feladatokat. Hogy ez politikai óvatosság-e, vagy tényleges distancia az utolsó napokban életretörőkhöz képest, ez nem teljesen világos, mindenestre az írók 23-a után eltűntek az első vonalból. A

későbbiekben számosan „behozták a lemaradást”, ez azonban egyrészt nem tárgya a dolgozatnak, másfelől nem vitatható vissza az Irodalmi Ujság legtöbb vonatkozásban helyes, a demokratizálás, a társadalmi és ideológiai reform és kibontakozás irányában ható vitáiban való részvételükre. Az Irodalmi Ujság nevével fémjelzett csoport ellentmondásossága azonban még az utolsó pillanatban is, a november első napjaiban megjelent számban is ott tükröződik. Pálóczi-Horváth György cikkében, aki „Lábhöz tett fegyverrel” ünnepli az ÁVO-terror felett aratott győzelmet, és Németh Lászlóéban, aki ugyan csak követte a vitákat, de november elején talán elsőnek vette észre egy szükséges és helyes reform-mozgalomnak az eredményeket a jelenben és visszamenőleg is veszélyeztető vezetés eltorzulását.²⁰³

A III. rész jegyzetei

162. Fülöp Gábor id. mű 88 p. idézet.
163. Uo. 59-60 p. idézet. Déry beszédének teljes szövegét közli Snee Péter, id. mű 36-39 p. Id. ugyanitt elemzését is. Ld. még Déry Tibor: Ítélet nincs, 514-518 p.
164. Aczél – Méray id. mű 402 s. köv.
165. Vö. MSZMP IKB 1956. dec. 5-7-i határozata. In az MSZMP határozatai és dokumentumai. I. köt.
166. Szabad Nép, 1956. július 1.
167. IU 1956. július 7.
168. Uj Hang, 1956. 9. sz.
169. Még a júliusi KV ülés előtt visszavonták a NÉKOSZ-szal kapcsolatos vádakát. Vö. Szabad Nép, 1956. július 10.
170. A Művelt Népből Id. Háy Gyula: Június és akiknek nem kell. Művelt Nép, 1956. máj. 27. Kuczka Péter: Jövendő és mai gondok. Uo. július 3. Márkus István: Legyenek-e újból népi kollégiumok? Uo. 1956. június 24. Losonczy Géza: Az értelmiségi határozatról. Uo. 1956. szept. 2.
171. Non György: Parlamenti beszéde, Szabad Nép, 1956. augusztus 1. Addig a Legfelsőbb Bíróság 149 politikai ügyben folytatott vizsgálatot, melyből 124 teljes felmentéssel zárult. Ugyanakkor 54 ÁVH tiszt ellen indítottak eljárást.
172. A Központi Vezetőség határozata után IU 1956. aug. 4.
173. Jóléso állampolgári gondok. IU 1956. aug. 18.
174. Ld. Dömök Sándor egyetemi reform-tervezetét. Művelt Nép, 1956. aug. 12.
175. Kényes kérdések. IU 1856. aug. 18.
176. Az MDP KV határozata az értelmiségi politikánk néhány kérdéséről. Társadalmi Szemle, 1956. 8. sz. 2941. p.
177. A Központi Vezetőség júliusi határozata alapján. Szabad Nép 1956. szept. 16.
178. Összegezés és előterekintés. IU 1956. szept. 15.
179. Az Írószövetség közgyűlése elé. Szabad Nép, 1956. szept. 16.
180. Aczél, Erdei Sándor, Háy, Karinthy Ferenc, Kuczka, Méray, Vészi Endre és Zelk Zoltán esetében, önkritikájukra hivatkozva.
181. A közgyűlés csaknem teljes anyagát közli IU 1956. szept. 22. Idézetek innen.
182. Ld. még Aczél Tamás: Vita Friss Istvánnal. Művelt Nép, 1956. szept. 23.

183. Az írók körgyűlésének néhány hozzászólásáról. Szabad Nép, 1956. szept. 23
184. Gondolatok az írók közgyűlésének vitájáról. Művelt Nép, 1956. szept. 30. Nógrádi Sándor cikkének bírálatához ld. még Gimes Miklós: Kétféle igazság? Béke és Szabadság, 1956. okt. 3. és Buk Pál: Hányféle igazság van? Művelt Nép, 1956. okt. 7.
185. Pártegység és írói morál. IU. 1956. szept. 29.
186. Szocialista realizmus, vagy szocialista irodalom? IU 1956.
187. Uj Hang, 1956. 9. sz. 56-62 p.
188. Fiatalok kérdeznek – Lukács György válaszol. IU 1956. okt. 13.
189. Lukács György nyilatkozik. Szabad Nép, 1956. okt. 14.
190. Szeptember 28-án pl. pedagógus-vitát rendeztek (Szabad Nép 1956. szept. 30.). Október 10-én a műszaki fejlesztés kérdéseiről folyt a tanácskozás (Szabad Nép, okt. 11.).
Vö. ehhez Faragó László: A füredi platform. IU 1956. okt. 13., A balatonfüredi neveléstudományi táborról, ahol többek között jelen volt Szemere Samu, Prohászka Lajos stb.
191. Vö. Pap Gábor: Kertmagyarország, Uj Hang, 1956. 9. sz.
192. IU 1956. okt. 6.
193. Értsük meg egymást! Szabad Nép, 1956. okt. 11.
194. Vö. Szabad Nép, 1956. okt. 11., okt. 13., okt. 14.
195. Tisztító szenvedéllyel. Művelt Nép, 1956. okt. 14.
196. Népfrontot, de őszintén. IU 1956. okt. 13.
197. Nincs vesztenivaló időnk! IU 1956. okt. 20.
198. „1946. II. tc.” IU 1956. okt. 20. Károlyi Mihály második, a Rajk-perrel kapcsolatos emigrációját és az ellene intézett támadásokat ld. Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Bp. Magvető, Szépirodalmi, 1977. 413-430 p.
199. IU 1956. okt. 20.
200. Szabad Ifjúság 1956. okt. 21-23. és Szabad Nép, 1956. okt. 23. ld. különösen az Uj tavaszi sereg- szemle c. vezércikket.
201. A magyar írók kiáltványa. IU 1956. okt. 23. különkiadás
202. Ld. Juhász Vilmos: A forradalom követelései. In tanulmányok a magyar forradalom történetéről. 459-461 p.
203. Emelkedő nemzet. IU 1956. nov. 2.

jel

.....

A következő szám szerkesztői tisztét már Császár László látja el. A továbbiakban nem veszek részt a Jelenlét előkészítő munkálataiban, szerkesztésében. Természetesen ez nem jelent megválást a laptól és annak közösségétől. Csupán a feladatokat és a velük járó problémák egyrészét adom át másnak. Bizom benne, hogy a lap a továbbiakban elérí azt, amit régen akarunk: folyóíratá válik.

Petőcz András